

Ommezwaai in het asielbeleid

Het Angoladebat, 13 september 1999

MARIJ LEENDERS

Voor Colijn¹ was Nederland in 1938 een 'open gat' als het over de toelating van asielzoekers ging; in 1951 meende de minister van Justitie² dat het 'hek van de dam' was en in 1999 heeft Cohen³ het over 'stromen' vluchtelingen. De dreigende beeldspraak in het asieldebat is van alle tijden. Dit is des te opmerkelijker omdat de aantallen vluchtelingen waarover het gaat in de drie hier genoemde periodes aanzienlijk verschillen. Het taalgebruik in het asieldebat is wel aan verandering onderhevig. In de jaren negentig zien we dat een nieuw jargon wordt gebruikt in het asieldebat: de zogenaamde 'objectieve begrippen' doen hun intrede: 'afdoeningpercentages', 'prognoses over instroom in relatie tot het gevoerde beleid' en de 'dalende tendens van het aantal ongedocumenteerden'. Het wekt de indruk van controle en van zakelijk en goed bestuur, met als hoofddoel het aantal asielzoekers te verminderen.⁴ Eind jaren negentig zien we een ommezwaai in het asielbeleid. De Kamer komt onder meer in verzet bij het debat over Angola op 13 september 1999.

Sinds de jaren negentig hebben we te maken met steeds grotere aantallen asielzoekers en wordt het beleid steeds restrictiever. In 1996 bevonden zich in Nederland 21.798 asielzoekers, en dit aantal nam in 1997 met de helft toe tot 33.587.⁵ Het toelatingsbeleid werd in navolging van andere West-Europese landen aangescherpt.⁶ De restricties zijn vooral ingegeven door 'the need to manage numbers'.⁷ Het zijn doorgaans *ad-hoc* maatregelen die volgen op ontwikkelingen in de toename van bepaalde groepen asielzoekers of op wetswijzigingen in andere EU-lidstaten. Enkele voorbeelden van het restrictiever wordende toelatingsbeleid zijn de oprichting van aanmeldcentra in oktober 1994, de invoering van de Wet Veilige Landen van Herkomst in januari 1995, de Wet Veilige Derde Landen in februari 1995 en de Wet Ongedocumenteerden in februari 1999.

Tussen 1998 en 1999 was de PVDA'er Job Cohen als staatssecretaris van Justitie belast met het vreemdelingen- en asielbeleid. In de eerste vier maanden kreeg

Staatssecretaris Cohen luistert tijdens een debat over het
asielbeleid in de Tweede Kamer. [ANP]

hij al veel ellende over zich heen. Het begon met de 'lekkende tenten' in Ermelo: het vorige kabinet had het aantal asielzoekers te laag ingeschat waardoor er te weinig opvang was. In allerijl werden naar al snel bleek lekkende leger tenten ingezet. Cameramannen en fotografen schoten volop plaatjes van zielige mensen. Cohen probeerde niet omzichtig zijn aftocht te dekken, maar typeerde de sombere tenten in de zompige heide als 'foutje'; 'dat doen we anders'.⁸ Daarop volgde een heftige discussie over het toelatingsbeleid van Bosnische asielzoekers en over het witte-illegalenbeleid. Toen volgde de grootste klus: het door de Tweede Kamer loodsen van de nieuwe Vreemdelingenwet.

Cohens uitgangspunt was dat het toelatingsbeleid restrictief moest zijn; kernbegrippen daarbij waren 'strengen rechtvaardig' en 'snelheid en soberheid'. De nieuwe Vreemdelingenwet met als doel het verkorten van de procedures lag helemaal in de lijn van het regeerakkoord.⁹ Cohen, de bestuurder 'pur sang', wist veel politieke klippen te omzeilen. De Kamer stond tot haar ongenoegen bij de totstandkoming van de Vreemdelingenwet grotendeels buitenspel.

Tegenwind uit de Kamer kreeg hij, ook uit eigen gelederen, in juni en september 1999 over het uitzettingsbeleid van Angolese, uitgeprocedeerde asielzoekers. Ik zal bij deze kwestie uitvoerig stilstaan om een zo goed mogelijk beeld te geven van het optreden van Cohen en de reacties hierop van de Kamer. Waar ging het debat in essentie om? Sinds 1973 verkeerde Angola in staat van oorlog en tegelijkertijd met de Kosovo-oorlog laaiden de gevechten op. Dit ging aan Europa en Nederland voorbij. De plotselinge 'instroom' van Angolese vluchtelingen paste niet in het beleid van Justitie dat juist was gericht op het verminderen van het aantal asielzoekers. Cohen schreef daarom op 18 juni in een brief aan de Tweede Kamer dat hij aan het beleid voor 'uitstel-van-vertrek' (uvv) voor uitgeprocedeerde asielzoekers van Angola een einde wilde maken.¹⁰

Bij een uvv-beleid kunnen asielzoekers niet permanent blijven, maar hoeven ze ook niet onmiddellijk te vertrekken. Het hangt af van de situatie in het land van herkomst: bij wapengekletter mogen ze blijven, maar komen er berichten binnen dat het rustiger is geworden, dan wordt het verblijf beëindigd. De fracties van D66 en PVDA dienden hierop een motie in waarbij Cohen werd teruggefloten.¹¹ De PVDA-er N. Albayrak¹² legde de vinger op de zere plek: de mensenrechtensituatie in Angola was juist verslechterd. Bovendien had de Vluchtelingenorganisatie van de Verenigde Naties (UNHCR) aangekondigd met een algemene notitie over Angola te komen. De PVDA-fractie vond dat tot die tijd het beleid ten aanzien van Angola niet mocht worden gewijzigd.¹³ F. Halsema¹⁴ (GroenLinks), J.M.A.M. de Wit¹⁵ (SP) en A. Rouvoet¹⁶ (RPF) waren dezelfde mening toegedaan.

Cohen reageerde zakelijk: 'Aan de ongewisheid over de situatie in Angola is door het verschijnen van het ambtsbericht een einde gekomen. Op basis van het betere inzicht in de situatie aldaar, kan het uitstel-van-vertrekbeleid worden stopgezet. (...) Wat betreft de mensenrechtensituatie is het in de hoofdstad Luanda en omgeving voldoende veilig om te kunnen besluiten tot het stopzetten van het uitstel-van-vertrekbeleid.'¹⁷ Dit betekende concreet dat uitgeprocedeerde asielzoekers uit Angola naar de hoofdstad Luanda en omgeving konden worden teruggestuurd. De media lieten ondertussen beelden zien van de oplaaiende strijd in Angola. De motie- Dittrich/Albayrak werd op 1 juli 1999 door de Kamer aangenomen (gesteund door fracties van SP, GroenLinks, de PVDA, D66, het GPV en de RPF).¹⁸

De zakelijke argumenten die Cohen in het debat naar voren bracht vormden slechts de buitenkant; inwendig was hij laaiend, niet zozeer vanwege de inhoudelijke kritiek op zijn beleid, maar omdat hij over de motie niet eerder was ingelicht. Zijn woede bleek uit het verslag dat hij later van dit debat deed aan de journalist Corduwener: 'Een motie régen mijn beleid, nota bene door mijn eigen partij. Godverdoerie, op de laatste dag vóór het Kamerreces. (...) Ik wist niets van die motie, die kwam rauw op mijn dak vallen. En het kwam mij ook verdomde slecht uit.'¹⁹ Toch zwichtte Cohen voor de Kamermeerderheid en het uvv-beleid werd voortgezet. Hij maakte tegelijkertijd een gebaar naar een woedende VVD – die partij had hij nog nodig voor de nieuwe Vreemdelingenwet – door als einddatum van het uvv-beleid de maand augustus aan te geven. Overigens had dit tijdstip geen enkel verband met de realiteit in Angola – de oorlog zou dan niet voorbij zijn –, maar de notitie van de UNHCR over de situatie van Angola zou wel gereed zijn.²⁰ Cohen was terecht teruggedroten: de UNHCR liet namelijk in september weten dat mensen die werden teruggestuurd naar Angola wel degelijk gevaar liepen.²¹ De Kamer had op een cruciaal moment kans gezien een andere wending te geven aan het asielbeleid, zoals blijkt uit het onderstaande vervolgdebat tussen Kamer en staatssecretaris.

Vaste commissie voor Justitie van de Tweede Kamer, 13 september 1999

Aan de orde zijn: de brief van de minister van Buitenlandse Zaken, de minister voor Grote Steden- en Integratiebeleid en de staatssecretaris van Justitie ten geleide van de rapportage Asielketen over de maanden januari t/m april 1999 alsmede de jaarlijkse rapportage Vluchtelingen (19637, nr. 445); de brief d.d.

1 juli 1999 over het kabinetsbeleid ten aanzien van Angola (19637, nr. 451); de brief d.d. 25 augustus 1999 over het beleid inzake Angola (19637, nr. 454).

Mevrouw Albayrak (PVDa): Voorzitter! Ik wil beginnen met een paar cijfers om de zaken in perspectief te plaatsen. Zambia en de Democratische Republiek Congo namen in 1998 respectievelijk 149.800 en 137.000 Angolese asielzoekers op. Daarna volgt een lijstje van tien landen van opvang waar Nederland nog niet in voorkomt. Nederland nam in de periode 1990-1998 4594 Angolese asielzoekers op. Daarmee staan wij in Europa op de vijfde plaats. Landen als België en Spanje liggen dicht bij ons in de buurt. Het percentage erkende vluchtelingen uit Angola bedroeg in 1998 in Nederland 24,9, in Ierland 70, in Oekraïne 88,9, in de Verenigde Staten 75, in Finland 85 en in Gabon 62,5. Ik denk dat op grond van deze percentages de conclusie gerechtvaardigd is dat deze landen geen uitstel-van-vertrek-beleid nodig hebben.

Mevrouw Halsema (GroenLinks): Trekt u de conclusie dat Nederland vaker het statushouderschap moet verlenen? Ik zou dat toejuichen.

Mevrouw Albayrak (PVDa): In het vervolg van mijn betoog kom ik nog terug op de vraag hoe het Nederlandse beleid ten aanzien van Angolese asielzoekers er uit moet zien. Staatssecretaris Cohen heeft ons voor het reces laten weten dat hij het uitstel-van-vertrek-beleid voor Angolese asielzoekers wil beëindigen. Hij baseerde zich daarbij op het ambtsbericht van Buitenlandse Zaken waarin sprake was van een verslechterde algemene mensenrechtensituatie in Angola maar waarin ook werd geconcludeerd dat de hoofdstad Luanda en omstreken veilig genoeg waren om mensen naartoe te sturen. Ik benadruk nogmaals dat die conclusie is weggelegd voor de staatssecretaris van Justitie en niet voor de minister van Buitenlandse Zaken. De UNHCR had voorts een rapport over Angola aangekondigd dat de staatssecretaris deed vermoeden dat het standpunt ten aanzien van Angola zou veranderen en daarop werd dan maar gemakshalve geanticipeerd. Ten slotte beriep de staatssecretaris zich op het beleid in de ons omringende landen. Mijn fractie was het daarmee niet eens omdat zij de veiligheidssituatie nog te onzeker vond, zeker zolang er nog geen officieel standpunt van de UNHCR voorlag. Het feit dat de UNHCR een rapport had aangekondigd, hoefde niet per definitie te betekenen dat deze organisatie haar standpunt zou wijzigen. Verder is het beleid in de ons omringende landen heel wat genuanceerder dan werd gesuggereerd in bijvoorbeeld brieven van Buitenlandse Zaken. Ik wijs op het feit dat een aantal landen nog wacht op het oordeel

van de UNHCR en bepaalde categorieën zeker niet uitzetten, waaronder dienstplichtigen, jongeren, ouderen en zieke mensen. Ook waren wij van mening dat criteria voor het beleid niet willekeurig gerangschikt kunnen worden waarbij zich steeds meer de tendens voordoet dat het beleid in de ons omringende landen nr. 1 wordt als het gaat om de criteria voor het vvtv- en het uitstel-van-vertrekbeleid. Zolang er geen gemeenschappelijk Europees beleid is op dit terrein, heeft Nederland een eigen verantwoordelijkheid als het gaat om het beoordelen van de veiligheidssituatie in het land van herkomst. Een ander punt was dat wij in het uvv-beleid²² wel vaker het zogenaamde jojo-effect zien: wel uitstel van vertrek, geen uitstel van vertrek, enz. Als het UNHCR toch een rapport aankondigt, waarom dan niet daarop gewacht om te zien of wij wel de juiste beslissing nemen?

De heer Wijn²³ (CDA): Mevrouw Albayrak zegt dat je bij het uvv-beleid wel meer dat jojo-effect ziet. Begrijp ik het goed dat de pvda-fractie meewerkt aan jojobeleid?

Mevrouw Albayrak (pvda): Volgens mij hebt u het toch niet goed begrepen!

De heer Wijn (CDA): U zegt dat uvv-beleid vaak jojobeleid is, wij dachten 'dat maakt dan niet zoveel uit en daarom hebben wij die brief gestuurd', waarmee u in feite zegt dat u ook verantwoordelijk bent voor jojobeleid.

Mevrouw Albayrak (pvda): Dan hebt u mij volstrekt verkeerd begrepen! Dat jojo-effect dat het uvv-beleid kenmerkt, hebben wij bijvoorbeeld gezien bij Sierra Leone: steeds onzekerheid, steeds afzien van voortzetting van het uvv-beleid. Ondanks dat het UNHCR aankondigde met een rapport te komen over Angola waarop wij ons mede konden baseren, kwam de staatssecretaris met het voorstel om het uvv-beleid te beëindigen. Mijn fractie vond dat wij er nog even mee moesten doorgaan en heeft dat nog voor het reces met een motie bewerkstelligd. Als u naar mijn verhaal luistert, weet u na afloop ervan dat die motie niet voor niets is ingediend. Voorzitter. Er zijn op dit moment nauwelijks nog mensen in Angola die een reëel beeld van de situatie kunnen schetsen. Er zit een handjevol mensen van de vn, met name mensenrechtenspecialisten, en over het mandaat daarvan wordt al veel gesteggeld met de regering van Angola. Het is voor ons dus bijzonder moeilijk om een goed oordeel te vellen over de feitelijke situatie in Angola of in bepaalde delen ervan. Wij zijn zeer verbaasd over de stelligheid waarmee Buitenlandse Zaken spreekt over de veiligheid van de hoofdstad Luanda en omstreken, zeker gezien het ontbreken van een oordeel

van een van de belangrijkste organisaties die er überhaupt nog iets over kunnen zeggen omdat zij daar mensen heeft zitten, namelijk het UNHCR. De afgelopen tijd zijn er zoveel verontrustende berichten over Angola gekomen, niet alleen in de media, maar ook via correspondentie tussen bijvoorbeeld Buitenlandse Zaken en Justitie, en organisaties als Amnesty International, Vluchtelingen-Werk Nederland, het Nederlands Instituut voor Zuidelijk Afrika, waarmee de minister van Buitenlandse Zaken nota bene op 22 augustus jl. nog een briefwisseling heeft gehad, en dan toch niet wachten op een zo belangrijk, zo niet beslissend oordeel van een organisatie als het UNHCR! Nogmaals, de minister van Buitenlandse Zaken bevestigde in zijn brief van 25 augustus nog eens dat het niet nodig was om dat oordeel af te wachten.

Voorzitter. Wij hebben gemerkt dat de proefprojecten voor asielzoekers in Angola stop zijn gezet vanwege het weer oplaaien van de oorlog aldaar. Het landengebonden asielbeleid, zoals de staatssecretaris dat vorm geeft, kan in grote lijnen door de PVDA-fractie worden ondersteund. Het is de eerste verantwoordelijkheid van het Kabinet om daar zorgvuldig mee om te gaan, ook om er zo voor te zorgen dat voor de Kamer een marginale toets van de zorgvuldigheid en correctheid van dat beleid voldoende is. Dat kan de Kamer echter alleen als zij inderdaad overtuigd is van de zorgvuldigheid waarmee bijvoorbeeld de ambtsberichten worden opgesteld. Ik denk dat Angola wat dit betreft wel een bijzonder slecht voorbeeld is geweest. Naar de mening van mijn fractie had Buitenlandse Zaken niet zo snel een oordeel mogen vellen; de feiten spreken voor zich. De motie waarover ik eerder sprak, is voor het reces ingediend en het uvv is op basis daarvan ook gecontinueerd, maar in de laatste week van het reces kregen wij een brief van het kabinet met de mededeling dat het uvv alsnog beëindigd wordt. Dat verbaasde ons te meer omdat in die motie werd verzocht om na het reces aan de hand van de meest recente gegevens met het kabinet over Angola te praten. Daarbij werd door ons in de motie nadrukkelijk de verbinding gelegd met het oordeel van UNHCR en niet – zoals bijvoorbeeld de minister van Buitenlandse Zaken zegt – met een soort herwaardering van het ambtsbericht van 2 juni over Angola met nota bene dezelfde uitkomst. Wij denken dat de minister van Buitenlandse Zaken, gezien de informatie waarover ook hij beschikt, een iets zorgvuldiger afweging had moeten maken.

Vervolgens is op 8 september het definitieve standpunt van UNHCR over Angola ontvangen. Op basis daarvan heeft de staatssecretaris terecht de conclusie getrokken dat de situatie helemaal niet zo klaar als een klontje is, zoals voorheen wel werd gesuggereerd, met name in het ambtsbericht. Het is niet onverstandig te vragen wat het ministerie van Buitenlandse Zaken vindt van

het oordeel van UNHCR, namelijk dat niet alleen heel Angola, maar ook bepaalde gebieden van dat land er slecht voorstaan als het gaat om de mensenrechten-situatie, de veiligheidssituatie en ook de humanitaire situatie. Het verheugt ons dat de staatssecretaris nu wel voorstelt om het ministerie van Buitenlandse Zaken om een oordeel te vragen over de situatie in Angola. Wij gaan ervan uit dat er wederom een ambtsbericht verschijnt van het ministerie van Buitenlandse Zaken waarin met deze nieuwe feiten rekening wordt gehouden. Wij hopen dan ook dat het ministerie van Buitenlandse Zaken die bronnen raadpleegt waar een oordeel wordt geveld over Angola – bijvoorbeeld die ik net heb genoemd, zoals het Instituut voor Zuidelijk Afrika – en op basis daarvan een oordeel velt. Wij zullen daar met de staatssecretaris op wachten en gaan ervan uit dat het uitstel van vertrek wordt voortgezet.

De heer Kamp²⁴ (vvd): Het zou verkeerd zijn om de indruk te wekken dat het eenvoudig is beslissingen met betrekking tot Angola te nemen. De situatie heeft alle kenmerken van een dilemma. De situatie in dat land is ellendig. Wij weten dat dit het geval is in veel andere landen. Wij weten ook dat het niet goed is als Nederland een uitzonderingspositie inneemt in Europees verband, omdat zich dan de effecten zullen voordoen waarover wij vandaag hebben gesproken. Nederland heeft in de afgelopen jaren wel zo'n uitzonderingspositie ingenomen. Asielzoekers uit Angola die in Nederland in procedure waren genomen, zijn door Nederland als enige land in Europa niet teruggestuurd, ook niet wanneer werd vastgesteld dat het geen vluchtelingen waren en dat er geen bijzondere humanitaire redenen waren om het asielverzoek in te willigen. Dit heeft ertoe geleid dat er snel een Angolese migrantengemeenschap in Nederland is ontstaan. Ik heb vanmorgen al op grond van informatie van de staatssecretaris aangegeven dat Nederland in het eerste halfjaar van 1999 in absolute aantallen meer asielzoekers uit Angola heeft opgevangen dan Frankrijk en Duitsland bij elkaar. Vergelijkbare landen als Zweden krijgen helemaal geen asielzoekers uit Angola. Die uitzonderingspositie heeft dus tot een nieuwe migrantengemeenschap in Nederland geleid en dus tot een nieuwe immigratiebrug waarvan wij de komende jaren de consequenties zullen zien.

Dit alles neemt niet weg dat ik mij realiseer dat de situatie in Angola bijzonder moeilijk is. Op 2 juni is een ambtsbericht verschenen dat sprak over een moeilijke situatie, maar ook aangaf dat de situatie in Luanda en in een ruime cirkel rond die stad niet zodanig was dat het bij voorbaat moet worden uitgesloten dat afgewezen, uitgeprocedeerde asielzoekers kunnen worden teruggestuurd. Het kabinet is op 18 juni tot dezelfde conclusie gekomen, een

conclusie overeenkomstig het ambtsbericht. Op 25 augustus is die conclusie van het kabinet nogmaals bevestigd. Daarna komen er een analyse en rapportage van UNHCR. Vervolgens krijgen wij op 10 september een afwijkend kabinets-standpunt. Er wordt dan gezegd dat het uitstel-van-vertrekbeleid toch niet kan worden beëindigd en dat het voorlopig zal worden voortgezet. Ik heb de indruk dat het kabinet niet consistent reageert op de situatie die in die paar maanden toch gelijk is gebleven. Ik vraag de staatssecretaris hierop in te gaan. Wat is er in de afgelopen maanden inhoudelijk veranderd in Angola of is de situatie gelijk gebleven en heeft hij maar steeds gereageerd op het laatste stuk dat voorlag? In ambtsberichten van Buitenlandse Zaken staat dat het beleid wordt beëindigd. In een rapportage van de UNHCR staat weer dat het beleid wordt voortgezet. Dit zou geen goede zaak zijn. Wij mogen van de regering vragen om consistent te reageren op een gelijkblijvende situatie. Een terughoudend landenbeleid is noodzakelijk, omdat het aantal procedures moet worden beperkt. Dat zou ertoe kunnen leiden dat er één status komt, en om een aanzuigende werking te voorkomen, moet je met een terughoudend landenbeleid werken. Hiervoor is de steun van de coalitiefracties nodig. Wij hebben moeten constateren dat het kabinet, dat op basis van een ambtsbericht met een conclusie kwam en daarmee probeerde consistent te zijn, op twee van de coalitiefracties is gestuit. De eerste keer was een motie van D66 en PVDA, die vlak voor het reces werd aangenomen, in strijd was met het standpunt van de regering. De tweede keer was na het reces, toen met een overvloed van elf mensen bij een procedureoverleg werd bereikt dat een voorgenomen algemeen overleg over Angola werd uitgesteld.

Met betrekking tot de huidige situatie is er een nieuw standpunt van het kabinet. De conclusie van de VVD-fractie kan de volgende zijn. In de eerste plaats moeten wij wachten op een nieuw ambtsbericht van Buitenlandse Zaken en een nieuw standpunt van het kabinet en kijken in hoeverre dit consistent is. In de tweede plaats moeten wij, als de situatie zo ernstig is als de UNHCR zegt, de UNHCR vragen om adequate opvang in de regio te organiseren, zodat niet alleen mensen weg kunnen komen die f 15.000 aan een mensensmokkelaar kunnen betalen, maar ook de andere mensen die veiligheid nodig hebben. In de derde plaats moeten wij binnen het verband van de Europese Unie tot één beoordeling van de situatie komen en eenzelfde gedrag tentoonspreiden jegens asielzoekers en afgewezen asielzoekers uit Angola.

Mevrouw Halsema (GroenLinks): Voorzitter! Mag ik een vraag aan de heer Kamp stellen?

De voorzitter:²⁵ Liever niet, want de tijd gaat erg dringen. U kijkt verontwaardigd, maar in uw eentje hebt u de staatssecretaris meer geïnterrupteerd dan uw collega's bij elkaar en ook uw collega's hebt u relatief het meest geïnterrupteerd. U bent dus heel royaal aan uw trekken gekomen.

De heer Wijn (CDA): Voorzitter! Eind juni zei de staatssecretaris dat hij geen uitstel van het vertrekbeleid naar Angola meer wilde en dat men naar de hoofdstad Luanda terug kon omdat de situatie voldoende was verbeterd om terugkeer te rechtvaardigen. Op 1 juli komt er een uitspraak van de linkerzijde van de Kamer. De staatssecretaris zegt vervolgens dat hij het daar niet mee eens is. Toch draait hij zijn beslissing niet terug, maar stelt deze uit. Dat is begrijpelijk, zeker omdat hij zijn eigen partij tegen zich kreeg. Hierdoor werd hij echter wel belemmerd in een door hemzelf voorgenomen consistent beleid. Op 1 september zouden wij hierover verder praten. Op 25 augustus verschijnt een nieuw ambtsbericht. Dat bevestigde dat in de hoofdstad Luanda en in delen van twee kustprovincies geen sprake was van oorlogsdreiging. Hierop maakte de staatssecretaris bekend dat hij bij zijn gehandhaafde beslissing bleef; hij stopte met het beleid van uitstel van vertrek, en wat hem betreft konden mensen terug naar Luanda. Direct na het reces zouden wij daarover praten. Wat gebeurt er? De PVDA vraagt een procedurevergadering aan en stuurt een brief waarmee zij de staatssecretaris toch tot het voeren van het beleid van uitstel van vertrek wil bewegen. Wij ontvingen een brief van mevrouw Albayrak, waarin stond dat het voor zich spreekt dat het beleid van uitstel van vertrek ten aanzien van Angola zou worden gecontinueerd, conform de uitspraak van de Kamer. Het is een formele kwestie, maar er is een uitspraak van de Kamer, vervolgens komt er een nieuwe uitspraak van de staatssecretaris, wat betekent dat er op dat moment een nieuwe uitspraak van de Kamer hoort te komen. Wat gebeurt er? In de beslotenheid wordt doorgedrukt.

De voorzitter: Het is geen gebruik om uit een procedurevergadering te klappen. Als het gebeurt en u bent in het geding, dan klaagt u daarover in de volgende procedurevergadering terecht. Voor zover ik het kan reconstrueren, was de hoeveelheid PVDA'ers daar irrelevant.

De heer Wijn (CDA): U was ook aanwezig. U heeft het niet goed meer op het netvlies. Ik zag een mooi staaltje machtspolitiek. De staatssecretaris komt nu met een nieuwe brief waarin hij zegt: ik heb weliswaar nog geen nieuwe informatie van Buitenlandse Zaken, maar ik heb wel nieuwe informatie van

de UNHCR. Die is 14 dagen later gepubliceerd dan de informatie van Buitenlandse Zaken. Wat is er in die 14 dagen gebeurd waardoor de staatssecretaris nu zijn mening alsnog wijzigt? De argumentatie is dat men geconfronteerd zal worden met hoge veiligheidsrisico's. De criteria voor een vvtv-beleid zijn: de aard van het geweld in het land van herkomst.²⁶ Dat lijkt mij grote overeenkomsten te hebben met het hoge veiligheidsrisico. Andere criteria: activiteiten en standpunten van de internationale organisaties en het beleid in de ons omringende landen. Waarom komt de staatssecretaris niet tot het voeren van een statusbeleid op vvtv-niveau? Over dat beleid van de omringende landen kregen wij een brief van VluchtelingenWerk waarin staat dat de informatie van de staatssecretaris aan het parlement onvolledig is waardoor een vertekend beeld kan ontstaan. Men geeft als voorbeeld België, dat feitelijk niet uitzet. Denemarken stelt het nog even uit. Duitsland doet het zeer beperkt. Engeland kijkt er anders tegenaan. Zwitserland stuurt niet alle groepen terug. Kan de staatssecretaris ook eens vertellen wat het beleid van andere landen is? Voorzitter. Ik kom tot de conclusie. Ik vind Angola ook een dilemma. Los van de wijze waarop het is verlopen – machtspolitiek, draaien – vind het inhoudelijk heel erg zwaar om hierover de messen te slijpen. Ik wil dat niet. Ik kan mij vinden in de beslissing van de staatssecretaris om uitstel van vertrekbeleid te verlenen totdat er een nieuw ambtsbericht van Buitenlandse Zaken is. Op dat moment moet er worden bekeken of een vvtv-beleid moet worden gevoerd. Het uitstel van vertrekbeleid is een raar gedrocht in het vreemdelingenbeleid.

De heer Hoekema²⁷ (D66): Voorzitter. Ik heb er geen behoefte aan om de historie na te lopen. De situatie in Angola is belangrijker dan procedures en machtspolitiek. Ik stel voorop dat de Kamer het recht en de plicht heeft om zelfstandig een toets uit te voeren op het beleid van de staatssecretaris. Dat heeft hij ook keurig aan de Kamer overgelaten. De situatie in Angola is zeer zorgwekkend. Ik vind het ambtsbericht van Buitenlandse Zaken van begin juni en de aanvulling in augustus wat kort door de bocht als het gaat om de taxatie van de veiligheidssituatie. Het is ongetwijfeld zeer degelijk opgesteld, maar je kijkt ook naar andere informatie, zoals berichten uit de media, materiaal door derden aangeleverd: Amnesty International en VluchtelingenWerk.

Ik kijk naar de zeer geringe presentie van de internationale gemeenschap in Angola om evidente redenen en naar de voortdurende verslechtering van de situatie in het gehele land. De Kamer heeft de verantwoordelijkheid om daarop een zorgvuldige toets uit te oefenen. De staatssecretaris heeft ook een eigen verantwoordelijkheid om te kijken wat er in de omliggende landen in Europa

gebeurt. Die moet je ook wegen naast je eigen afweging. De conclusie van de staatssecretaris van vrijdag naar aanleiding van het niets aan duidelijkheid te wensen overlatende rapport van UNHCR is verder uitstel van vertrek. Het lijkt mij een prima voorstel waarmee wij van harte akkoord gaan. Als het heel lang nog zo blijft, zal er juridisch bekeken moeten worden – ik heb geen kristallen bol, maar de situatie zal overmorgen niet veel beter zijn – of het beleid elke keer moet worden verlengd en of niet beter naar vvtv kan worden gegaan.

Mevrouw Halsema (GroenLinks): Mijnheer de voorzitter. Ik zal ook het interne gesteggel laten voor wat het is. Het ambtsbericht dat juni 1999 verscheen, was voor mijn fractie vrij helder. Het gaf een duidelijk beeld van de verslechterende oorlogssituatie in Angola. Wij waren dan ook zeer verbaasd dat dit ambtsbericht voor de staatssecretaris aanleiding kon zijn voor uitstel-van-vertrekbeleid. De staatssecretaris beriep zich toen op een verbeterde situatie en het verwijderingsbeleid dat andere Europese landen zouden voeren. Later heeft ons een inventarisatie van VluchtelingenWerk bereikt, waaruit blijkt dat andere Europese landen niet of nauwelijks uitzetten. In zoverre is het misschien aardig om de geschiedenis enigszins te corrigeren. In het ambtsbericht zagen wij destijds al geen aanleiding voor beëindiging van uitstel van vertrek en voor het begin van gedwongen terugkeer. De staatssecretaris heeft onder druk van de Kamer zijn standpunt bijgesteld. De Kamer heeft gewacht op een nieuw bericht van de UNHCR.

De UNHCR heeft inmiddels een oud standpunt bevestigd. Nu heeft de staatssecretaris op basis van gewijzigde inzichten – misschien zouden wij moeten zeggen: voortschrijdend inzicht – besloten tot voortzetting van het uitstel-van-vertrekbeleid. In zoverre kan mijn fractie daarmee instemmen dat dit in elk geval geen uitzetting tot gevolg heeft. Tegelijkertijd wil ik hier benadrukken dat dit strijdig is met de eigen definitie van het uitstel-van-vertrekbeleid van de staatssecretaris, zoals het door de rechter nog eens is bevestigd. Namelijk uitstel van vertrek dienst slechts voor een zeer korte periode te gelden. De rechtseenheidkamer heeft verleden jaar al uitgemaakt dat acht maanden uitstel van vertrek op het randje is. Dus nu, na ruim een jaar en zonder perspectief op verbetering op korte termijn – en dan formuleer ik het nog optimistisch – moet naar het idee van mijn fractie het uitstel-van-vertrekbeleid worden omgezet in vvtv-beleid. Daarvoor vind ik ook steun in de vvtv-indicatorenbrief van de staatssecretaris zelf. Daarin staat in verband met burgeroorlogen: 'Er is in het algemeen pas aanleiding voor een vvtv-beleid, indien de oorlog het

dagelijks leven in het land dermate ontwricht dat humanitair onverantwoorde risico's optreden.'

Ik kan u wel zeggen dat wij het allemaal erover eens zijn dat het hier gaat om meer dan een humanitaire ramp als gevolg van de hongersnood. Amnesty International laat er bijvoorbeeld geen onduidelijkheid over bestaan dat er grove mensenrechtenschendingen door de regering plaatsvinden. Journalisten en Unita-aanhangers worden vervolgd, alle jonge mannen worden gerekruteerd, desertie wordt zwaar gestraft en ook Unita dwingt mannen in het leger en vrouwen in de prostitutie. Burgerdoelen worden niet gemeden in de oorlogsvoering en op het vliegveld worden vertrekkende en aankomende Angolezen aangehouden en gescreend op politieke sympathieën. Hoeveel meer indicatoren heb je nog nodig voor een vrvv-beleid? De staatssecretaris zegt dat hij wil wachten op nieuwe duidelijkheid. Nu vind ik het gek als er net een ambtsbericht in juni is verschenen, om dan weer te gaan zitten wachten op een volgend ambtsbericht, terwijl het uitstel-van-vertrekbeleid eigenlijk zijn rechtmatige termijn allang gepasseerd is. Het lijkt mij dan ook dat wij niet langer moeten wachten met het instellen van een vrvv-beleid voor Angola en dat wij dat nu moeten doen. Mocht de staatssecretaris niet bereid zijn de Kamer tegemoet te komen, dan is mijn fractie van plan om hierover een motie in te dienen in het plenaire debat.

De heer Wijn (CDA): Wil mevrouw Halsema die motie indienen, nadat de staatssecretaris eventueel op basis van een nieuw ambtsbericht tot een bepaalde conclusie gekomen is, of wil zij dat nu forceren?

De voorzitter: Dat is een kwestie van nu luisteren naar de staatssecretaris en verder kijken hoe de dingen lopen.

De heer Wijn (CDA): Ik heb dat antwoord nodig om de beantwoording van de staatssecretaris op mij te kunnen laten inwerken en om eventueel te interrumperen.

Mevrouw Halsema (GroenLinks): Er is in juni een ambtsbericht verschenen. Ik vind dit geen argument om te zeggen dat er nu gewacht moet worden op een nieuw ambtsbericht. Onduidelijkheid over de informatie is het enige criterium waarop je een uitstel-van-vertrekbeleid kunt handhaven. Die duidelijkheid is net verschaft door een ambtsbericht en door de UNHCR. Ik vind dat een uitstel-van-vertrekbeleid niet langer is geïndiceerd en dat je nu moet

overgaan tot een vvTV-beleid en niet een halfjaar of driekwart jaar op een ambtsbericht moet wachten, te meer daar er natuurlijk helemaal geen informatie meer uit Angola afkomstig is.

Staatssecretaris Cohen: Mijnheer de voorzitter. Ik heb er wel behoefte aan om uiteen te zetten waarom ik gedaan heb wat ik heb gedaan. Ik sluit mij aan bij de woorden van de heer Kamp dat er sprake is van een dilemma. Ik denk dat dit de kern is van waar het hier over gaat. Als je dat vervolgens op een onaardige manier zegt, dan kun je het hebben over jobeleid, maar daar gaat het hier niet om. Waar het wel om gaat, is het volgende. Wij hadden eind augustus vorig jaar uitstel van vertrek verleend, omdat we de situatie onduidelijk vonden. Er kwam een ambtsbericht van Buitenlandse Zaken, waarin betrekkelijk uitvoerig beschreven werd hoe de situatie in Angola was, met als conclusie dat het weliswaar in grote delen van het land zeer slecht was, maar dat het in Luanda en de omgeving van Luanda relatief veilig was, ook al was in de rest van het land de situatie slechter geworden. Kijkend ook naar de indicatoren die er zijn – de mate en de omvang van het geweld, en de verdeling daarvan over het land –, was het naar mijn gevoel mogelijk om te zeggen dat wij het uitstel-van-vertrekbeleid zouden opheffen.

Daar kwamen een paar dingen bij. In de eerste plaats was dit het toen bestaande oordeel van de UNHCR, die uitsluitend om humanitaire redenen zei dat je beter niet terug zou kunnen sturen. Nu, dat is een criterium dat niet doorslaggevend is om te bepalen of je wel of niet overgaat tot een vvTV-beleid. In de tweede plaats was dit de situatie in de andere landen om ons heen, keurig beschreven door Buitenlandse Zaken, waarbij het gaat om de officiële standpunten van die landen. Ook als je nu kijkt naar wat VluchtelingenWerk erover zegt, dan zie je dat daar onderscheid wordt gemaakt tussen het officiële beleid van die landen en misschien de feitelijke situatie van uitzetting. Daar kan ik mij iets bij voorstellen, omdat het in een aantal gevallen ook niet mogelijk is, doordat er geen laissez-passez passen te verkrijgen zijn om uit te zetten.²⁸ Dat was voor mij voldoende reden om in het licht van het vvTV- indicatorenbeleid te zeggen: ik beëindig het uitstel van vertrek; er ligt nu een ambtsbericht van Buitenlandse Zaken en daarmee is de onduidelijkheid voor dit moment daar opgeheven. Kortom, dat was mijn conclusie. Zoals u weet, was het de laatste dag voor het reces; dat maakte het ingewikkelder. Ook om die reden heb ik toen een brief aan de Kamer geschreven, waarin ik heb gezegd: oké, zonder dat ik het nu eens ben met dit standpunt van een aantal fracties, ben ik bereid om de zaak tot 1 september aan te zien.

Toen vond ik het dus zeer voor de hand liggen om die vergadering van 31 augustus voor te bereiden. Ik dacht toen: ik vraag aan Buitenlandse Zaken, juist ook omdat ik weet dat de situatie daar fluide is, om er opnieuw een update van te geven. Die ik heb gekregen. Die update zei twee dingen: de humanitaire situatie is verslechterd, maar de situatie in Luanda en omgeving is toch nog steeds redelijk veilig. Dat was voor mij op dat ogenblik – ook omdat ik had gezegd: uitstel tot 1 september, en om de vergadering van 31 augustus voor te bereiden – reden om te zeggen: gegeven dit oordeel van Buitenlandse Zaken handhaaf ik mijn standpunt. Ook heb ik ondertussen, hoewel ik daar wel om gevraagd heb, geen nieuw bericht van de UNHCR gekregen. Nu, de Kamer heeft gezegd toch te willen wachten op het bericht van de UNHCR, als dat niet te lang op zich laat wachten.

Intussen hebben we ook nog – de Kamer heeft dat aan mij gevraagd – een conceptbericht gekregen van de UNHCR, met de vraag om er een reactie op te geven. Ik vond het niet verstandig om dat te doen. Ik constateer wel dat dit conceptbericht van de UNHCR volstrekt anders is dan een brief die ik vorige week heb gekregen. Ook als je kijkt naar de conclusie die de UNHCR nu trekt, dan is die echt van een hele andere orde dan de conclusie die in dat conceptbericht stond. Als je dat ziet, moet je de constatering maken zoals ik gedaan heb, en vandaar ook dat ik aansluit bij de eerste woorden van de heer Kamp, die zegt dat hier sprake is van een dilemma. Je ziet daarin dat de situatie in Angola ook aan verandering onderhevig is. Uit het oordeel van de UNHCR blijkt dat mensen echt gevaar lopen, als zij nu worden teruggestuurd. Dat was voor mij reden om te zeggen: doorgaan met uitstel-van-vertrekbeleid en opnieuw – ook al ligt er nog maar een heel vers ambtsbericht van Buitenlandse Zaken – een ambtsbericht vragen aan Buitenlandse Zaken.

Welnu, om die reden heb ik dat zo gedaan. Ik denk dat ik er goed aan heb gedaan om het nog eens op deze manier aan u uiteen te zetten, waarom ik het op die manier heb gedaan. Het lijkt mij op dit ogenblik aangewezen om uitstel-van-vertrekbeleid als het ware opnieuw in te zetten. Immers, er was een ambtsbericht, maar door de verandering in de situatie heb ik er straks behoefte aan om dat opnieuw te bezien.

Mevrouw Halsema (GroenLinks): Voorzitter! De staatssecretaris gaat helemaal niet in op de vraag van de heer Wijn en mij of hier sprake is van vvtv-indicatoren. Volgens mij is dat het geval.

Staatssecretaris Cohen: Op de vraag daarover heb ik wel geantwoord. Ik vind dat de vrvv-indicatoren niet nopen om nu over te gaan tot een dergelijk beleid. Het enkele feit dat een land in oorlog is of een burgeroorlog kent, vormt onvoldoende reden om over te gaan tot een vrvv-beleid. De situatie in het land is slecht. Dat is volstrekt duidelijk. De situatie is ook in beweging. Dat blijkt. Die factoren maken dat ik het op dit ogenblik aangewezen vind om te zeggen: nu geen vrvv-beleid, de situatie aanzien en aan Buitenlandse Zaken opnieuw een oordeel vragen.

Mevrouw Halsema (GroenLinks): Dan houd ik het probleem, dat verlenging van het uitstel-van-vertrekbeleid strijdig is met de uitspraak van de rechter. U heeft geen rechtsgrond voor het voortzetten van het uitstel-van-vertrekbeleid.

Staatssecretaris Cohen: Dat ben ik niet met u eens. Ik heb u zonet uitgelegd waarom ik gehandeld heb zoals ik heb gehandeld. Ik zie mijn beslissing ook niet als verlenging van het uitstel-van-vertrekbeleid, maar als een gevolg van het feit dat de situatie in het land nog voortdurend in ontwikkeling is. Een paar weken geleden heeft de regering nog gezegd: we stoppen met het uitstel-van-vertrekbeleid. Dat voornemen werd naar het oordeel van de regering op dat ogenblik geïndiceerd door de toen geldende situatie. De beoordeling van de situatie nadien, in de afgelopen week, waarbij de verschillende oordelen van UNHCR in aanmerking zijn genomen, brengt mij ertoe nu te zeggen: ik wil opnieuw uitstel van vertrek realiseren.

De heer Kamp (VVD): Voorzitter! Is de staatssecretaris bereid bij de UNHCR te vragen of men in de regio adequaat opvang gaat organiseren? Gaat hij proberen in EU-verband tot één beoordeling van de situatie in Angola te komen, zodat Nederland niet weer een uitzonderingspositie inneemt?

Staatssecretaris Cohen: Ik heb in de eerste plaats geconstateerd, dat UNHCR de brief aan alle andere landen heeft gestuurd. Ik zal niet nalaten dit punt aan de orde te stellen in mijn contacten met vertegenwoordigers van de ons omringende landen. Wat de opvang in de regio betreft: voor zover mij bekend is de UNHCR daarmee bezig. Ik wil mij hierover evenwel nader laten informeren. (HTK 1998-1999, 19637, Vluchtelingenbeleid, nr. 461, Verslag van een algemeen overleg, p. 44-49)

¹⁰ P.R.H.M. (René) van der Linden was van 1977 tot 1986 Kamerlid voor het CDA. In 1986 werd hij staatssecretaris van Buitenlandse Zaken.

¹¹ A. (André) Rouvoet was vanaf 1994 Kamerlid voor de RPF.

¹² J. (Jacob) Kohnstamm was van 1981 tot 1982 en van 1986 tot 1994 Kamerlid voor D66. In 1994 werd hij staatssecretaris van Binnenlandse Zaken.

¹³ J.G. (Jaap) de Hoop Scheffer was vanaf 1986 Kamerlid voor het CDA.

¹⁴ M. (Martin) Zijlstra was vanaf 1989 Kamerlid voor de PVDA.

¹⁵ De Hoop Scheffer duidt op Kohnstamm en op E.M.A. (Elisabeth) Schmitz (PVDA), staatssecretaris van Justitie vanaf 1994.

¹⁶ Waarschijnlijk zijn in deze zin een aantal woorden weggefallen. Deze staan momenteel tussen haken.

¹⁷ BKA: Bundeskriminalamt.

¹⁸ IRT: Interregionaal Recherche Team.

¹⁹ L. (Leonie) Sipkes was sinds 1990 lid van de Tweede Kamer voor GroenLinks.

²⁰ Het gaat hier om de minister van Justitie, W. (Winnie) Sorgdrager (D66).

²¹ Kamervoorzitter sinds 1989 was W.J. (Wim) Deetman (CDA).

²² PVDA-fractievoorzitter J. (Jacques) Walage.

Noten pagina's 115-130

¹ H. (Hendrik) Colijn was Kamerlid voor de ARP en minister(-president) in de periode 1909-1939.

² H. (Hendrik) Mulderij (CHU) was minister van Justitie in 1951.

³ M.J. (Job) Cohen was staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen van 1993 tot 1994, lid van de Eerste kamer voor de PVDA van 1995 tot 1998 en werd aansluitend staatssecretaris van Justitie.

⁴ HTK 1998-1999, 19637, Vluchtelingenbeleid, nr. 461, Verslag van algemeen overleg van de vaste commissie van Justitie.

⁵ Nienke Doornbos en Kees Groenendijk, 'Uitkomsten van asielprocedures: een cohortonderzoek', in: *Nederlands Juristenblad (NJB)*, (2001) afl. 6, 245-253, p. 248.

⁶ *Ibidem*, p. 247.

⁷ HTK 1998-1999, 19637, nr. 395, Brief van de Staatssecretaris van Justitie.

⁸ Jan 't Hart, 'Voor staatssecretaris Cohen wordt het in 1999 nog erger', *de Volkskrant*, 22 dec. 1998.

⁹ *Het kabinet-Kok II. Portretten ministers en staatssecretarissen. Regeringsverklaring. Formatieverloop. Regeerakkoord* (Den Haag 1998) p. 132-133.

¹⁰ Jeroen Corduwener, *Een vreemdeling op Justitie. Het asielbeleid van Job Cohen* (Amsterdam en Antwerpen 2001) p. 35.

¹¹ HTK 1998-1999, 19637, Vluchtelingenbeleid, nr. 450, Motie over uitgeprocedeerde asielzoekers uit Angola.

¹² N. (Nebahar) Albayrak was vanaf 1998 Kamerlid voor de PVDA.

¹³ HTK 1998-1999, 19637, Vluchtelingenbeleid, nr. 462, Verslag algemeen overleg.

¹⁴ F. (Femke) Halsema was vanaf 1998 Kamerlid voor GroenLinks.

¹⁵ J.M.A.M. (Jan) de Wit was vanaf 1998 Kamerlid voor de sp. Daarvoor was hij lid van de Eerste Kamer (1995-1998).

¹⁶ A. (André) Rouvoet was vanaf 1994 Kamerlid voor de RPF.

¹⁷ HTK 1998-1999, 19637, Vluchtelingenbeleid, nr. 462, Verslag algemeen overleg.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 450, Motie over uitgeprocedeerde asielzoekers uit Angola.

¹⁹ Corduwener, *Een vreemdeling op Justitie*, p. 36.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ HTK 1998-1999, 19636, Vluchtelingenbeleid, nr. 461, Verslag van algemeen overleg van de vaste commissie van Justitie.

²² uvv-beleid staat voor uitstel-van-vertrek-beleid.

²³ J.G. (Joop) Wijn was vanaf 1998 Kamerlid voor het CDA.

²⁴ H.G.J. (Henk) Kamp was vanaf 1994 Kamerlid voor de VVD.

²⁵ Voorzitter van de vaste commissie was E.P. (Peter) van Heemst (PVDa), sinds 1991 lid van de Tweede Kamer.

²⁶ Voorlopige vergunning tot verblijf (vvtv) is een vorm van categoriale bescherming waarbij asielzoekers uit een bepaald land die niet in aanmerking komen voor een A- of C-status, een voorlopige verblijfsvergunning krijgen.

²⁷ J.Th. (Jan) Hoekema was vanaf 1994 Kamerlid voor D66.

²⁸ Laissez-passer: een reisdocument met een beperkte geldigheidsduur dat eenmalig wordt verstrekt aan asielzoekers die geen (geldig) paspoort hebben.

Noten pagina's 131-143

¹ J.J.C. (Joris) Voorhoeve was van 1982 tot 1991 lid van de Tweede Kamer voor de VVD, van 1986 tot 1990 als fractievoorzitter. In 1994 werd hij minister van Defensie.

² W. (Wim) Kok was van 1986 tot 1989 fractievoorzitter van de PVDa in de Tweede Kamer. In 1989 werd hij minister van Financiën en vice-premier, in 1994 werd hij minister-president.

³ F. (Frits) Bolkestein was van 1978 tot 1989 achtereenvolgens Tweede Kamerlid voor de VVD, staatssecretaris van Economische Zaken en minister van Defensie. In 1989 kwam hij weer in de Kamer, vanaf 1990 als fractievoorzitter.

⁴ HIK 2002-2003, Bijl. 28506, Enquête Srebrenica, Nr. 5, Verhoren 'Missie zonder vrede. Parlementaire enquête Srebrenica' (rapport) p. 638 en 659-660. Zie

ook: Raymond van den Boogaard, *Zilverstad. De Haagse verduistering van het drama-Srebrenica* (Amsterdam en Rotterdam 2005) p. 91-95.

⁵ HIK 1996-1997, Bijl. 25069, nr. 1, p. 1.

⁶ F.H.G. (Frank) de Grave was van 1982 tot 1990 Kamerlid voor de VVD. Stapte daarna over naar de Amsterdamse gemeentepolitiek. Was staatssecretaris van Sociale zaken en Werkgelegenheid van 1996 tot 1998 en werd daarna minister van Defensie.

⁷ J.A. (Jos) van Kemenade (PVDa) was minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen van 1973 tot 1978 en van 1981 tot 1982. Tussendoor onder andere lid van de Tweede Kamer, later burgemeester en Commissaris van de Koningin in Noord-Holland.

⁸ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, *Srebrenica, een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002) p. 3125-3172.

⁹ Van den Boogaard, *Zilverstad* p. 244-248.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld: Paul Scheffer, 'Schuld door nalatigheid', *NRC Handelsblad*, 17 april 2002; Marjolein Februari, 'Eer en geweten', *de Volkskrant*, 20 april 2002.

¹¹ Frank Ankersmit, 'Een schuld zonder schulden? Morele en politieke oordelen in het Srebrenica-rapport', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116 (2003) nr. 2, p. 284.

¹² Piet de Rooy en Henk te Velde, *Met Kok. Over veranderend Nederland* (Amsterdam 2005) p. 85-86.

¹³ J.P. (Jan) Pronk (PVDa) was in de periode 1971-2002 afwisselend Kamerlid en minister voor Ontwikkelingssamenwerking en van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

¹⁴ Mient-Jan Faber, *Srebrenica. De genoci-*